

Excavacions arqueològiques al solar de l'antic institut d'ensenyament secundari del carrer Montcada de Tortosa (Baix Ebre)

JORDI DILOLI, ALEIX GONZÁLEZ, JORDI VILÀ I DAVID BEA¹

1. INTRODUCCIÓ

Si bé és innegable la importància que ha tingut la ciutat de Tortosa des de l'antiguitat vertebrant el territori del curs inferior de l'Ebre i l'interès que ha suscitat el seu desenvolupament entre els historiadors, sobretot locals, al llarg de la seva història, la recerca més actualitzada, feta bàsicament des dels centres investigadors del país, ha estat refractària a implicar-s'hi d'una forma programada, essent les dades aportades sobretot per aquests autors vernacles les que ens han servit per avançar en el coneixement de la ciutat, amb les mancances que aquesta situació ha pogut provocar. No és, però, la nostra intenció desmerèixer la tasca que han desenvolupat durant segles historiadors locals i forans, ja que a través de l'estudi dels textos antics o mitjançant la recuperació, molts cops amb tot tipus d'entrebancs, de les restes del subsòl, ens han proporcionat una informació bàsica a l'hora de perfilar, avui dia, un estudi aprofundit de l'evolució històrica de la ciutat.

De fet, és gràcies sobretot a l'arqueologia, especialment als resultats de les intervencions dels darrers anys, que actualment tenim una imatge més acurada sobre l'evolució urbana de Tortosa, si bé l'aplicació d'aquesta tècnica s'ha vist condicionada tant per variables de tipus antròpic com per la geomorfologia de la ciutat o, malauradament, per traves de caire institucional. És així que, fins la intervenció que presentem, mai no s'havia desenvolupat a Tortosa un projecte d'investigació arqueològica al bell mig del nucli antic, en una superfície prou gran i sense impediments naturals o antròpics, que permetés analitzar la seqüència històrica de la ciutat des d'època romana fins als nostres dies.

1. Seminari de Protohistòria i d'Arqueologia de la Universitat Rovira i Virgili.

Figura 1. Plànol geogràfic general de situació de la intervenció dins de la ciutat de Tortosa

Amb aquests paràmetres, els treballs al carrer Montcada es van incloure al projecte *Anàlisi històrica i arqueològica de l'evolució urbana i rural de la ciutat de Tortosa des de la seva fundació fins a l'antiguitat tardana*, que desenvolupa el Seminari de Protohistòria i Arqueologia de la Universitat Rovira i Virgili des de l'any 2004, mitjançant un conveni signat entre l'Ajuntament de Tortosa i la Universitat Rovira i Virgili. En aquest sentit, la intervenció prevista, en tractar-se d'una zona situada al barri antic, just a tocar d'un dels carrers principals de la ciutat medieval tortosina i que segons algunes dades podia haver estat utilitzada en època romana com a àrea d'enterrament, es va plantejar amb tots els requisits tècnics i científics necessaris, ja que no es va dubtar en cap moment de l'existència de restes arqueològiques importants al subsòl, amb una seqüència històrica que pensàvem que podia abastar més de 15 segles, fet que imposava una excavació arqueològica en extensió molt ben estructurada. Al març de 2006 s'iniciaven, doncs, els treballs arqueològics al solar ocupat per l'antic Institut d'Ensenyament Secundari del carrer Montcada, sota la direcció de Jordi Vilà Llorach i d'Aleix González Ortiz, coordinats pel Dr. Jordi Diloli Fons.

2. ANTECEDENTS HISTORIOGRÀFICS I ARQUEOLÒGICS

El solar afectat per les obres de construcció de l'edifici on es preveu agrupar les delegacions territorials del govern de la Generalitat de Catalunya a les Terres de l'Ebre es troba ubicat, com ja hem esmentat, dins el casc antic de la ciutat de Tortosa, al barri del Rastre, i més específicament al carrer Montcada. Aquesta via fou durant molt de temps, sobretot al llarg de la baixa edat mitjana i en època moderna, una de les principals artèries urbanes, de caire marcadament nobiliari, i la van ocupar diversos edificis on hi vivien algunes de les famílies més importants de la ciutat, com foren els Oliver de Boteller, els Costa o els Montcada (Baila, 1999: 164), aprofitant el fet que Tortosa, durant tota l'edat mitjana i moderna, fou una de les ciutats més dinàmiques de tot el llevant Mediterrani peninsular.

A partir del segle XVII, els pares jesuïtes s'instal·laren preferentment en aquest sector, on van adquirir diversos solars per tal de bastir-hi els seus edificis. Al solar que estudiem s'hi va construir una església l'any 1753, i un convent set anys més tard on s'hi exercia també la docència. L'any 1767, mitjançant un decret de Carles III, foren expulsats de la ciutat i totes les seves propietats passaren a mans de l'església, de forma que l'edifici eclesiàstic va continuar mantenint el culte mentre que el convent passava a convertir-se, a partir de l'any 1770 en seminari sacerdotal. Aquest seminari va tenir continuïtat fins a l'any 1808, moment en el qual fou destinat a usos de caire militar durant un període de set anys, fins que l'any 1815 fou retornat als jesuïtes (Baila, 1999: 280).

Fins ben entrat el segle XX no hi ha pràcticament notícies sobre l'ordenació urbana d'aquesta zona, que es mantindrà sense gaires sobresalts fins a l'any 1928, moment en el qual s'instal·la en aquest indret l'Institut de Segon Ensenyament. Durant la Guerra Civil Espanyola aquest complex va quedar força malmès, ja que l'església va quedar completament destruïda a l'agost del 1936 i l'Institut va patir greus desperfectes a causa d'una bomba que va explotar al pati central. Tot i les reformes efectuades pel Ministeri d'Educació, l'Institut es va traslladar a Ferreries i aquest edifici del carrer Montcada va

ser ocupat pels alumnes del Col·legi de la Mercè, que fins aquell moment havien fet les classes a l'immoble existent al convent dels pares mercedaris. Tot continuarà igual fins que, a principis dels anys vuitanta del segle passat, l'edifici va començar a amenaçar ruïna i va ser abandonat definitivament. A partir d'aquest moment fou utilitzat com a magatzem per diferents entitats fins que l'Ajuntament decidí el seu enderroc l'any 2003, i el solar es destinà a zona d'aparcament.

Pel que fa als antecedents de tipus arqueològic, ja hem esmentat com la importància i el dinamisme de la ciutat de Tortosa al llarg de la seva història ha comportat que diversos estudiosos i erudits s'hagin interessat per treure a la llum i recuperar alguns dels vestigis als quals fan referència els escrits d'antics literats. La primera menció a una actuació "arqueològica" de la qual tenim constància, amb certa proximitat al carrer Montcada, està datada al primer terç del segle XVI i menciona uns treballs fets al carrer de la Mercè (Despuig, 1981). Ja al carrer on hem fet la nostra intervenció, hi ha una referència d'Antoni Gil de Federich segons la qual, durant l'any 1756, al solar on hem treballat, en el transcurs d'unes obres per obrir una sepultura per als monjos del convent jesuïta, hi van aparèixer "dues gerretes plenes d'ossos i una calavera que, de part a part, estava travessada per un clau de bronze, a un estadi i mig d'home..." (Gil de Federich, 1769: 82). Aquestes restes, de cronologia romana, s'havien relacionat amb altres enterraments d'època baiximperial localitzats en indrets propers, com és el cas del temple de la Reparació al carrer de la Mercè, al carrer Mercaders o a l'església de Sant Blai (Baila, 1999), precisant una possible àrea de necròpolis que devia estar situada al costat d'una de les vies principals d'entrada a la ciutat de Tortosa, delimitant d'aquesta manera l'extensió del propi espai urbà.

Amb tot, la majoria d'informació arqueològica disponible correspon a finals del segle XIX i al segle XX, sobretot als anys seixanta i setanta d'aquesta centúria. En aquest sentit, cal destacar el paper desenvolupat per personatges com Joan Abril i Guanyabens, arquitecte municipal de la ciutat de Tortosa, Jesús Masip o Ramon Miravall. Aquests erudits locals van recuperar nombrosos materials al llarg de les seves intervencions, dipositant-los a l'antic Museu Municipal de Tortosa. De fet, mitjançant un conveni de col·laboració signat amb l'IMACT, entitat que pertany a l'Ajuntament tortosí, el nostre equip de recerca va inventariar l'any 2003 els fons d'aquest Museu, i aquests materials van poder ser reestudiats i classificats.

D'altra banda, amb la creació a principis dels anys vuitanta del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, la tasca arqueològica a la ciutat s'implementà, efectuant-se nombroses intervencions al nucli antic, majoritàriament inserides en una àrea compresa entre el turó de la Suda i l'emplaçament de la catedral.

Cal destacar, també, que en els darrers cinc anys, el Seminari de Protohistòria de la Universitat Rovira i Virgili ha portat a terme un total de disset excavacions arqueològiques a la ciutat de Tortosa, gairebé totes dins el barri antic, la qual cosa ens ha permès obtenir un coneixement força acurat i precís de l'evolució urbanística que ha viscut la ciutat al llarg de la seva existència. En aquest sentit, cal apuntar que l'estudi dels materials dipositats a l'antic Museu, combinat amb els resultats d'algunes d'aquestes intervencions, ha servit per aportar noves dades sobre aquesta suposada zona cementicial romana, on destaca l'aparició de dos nous enterraments al carrer Sant Domènec (Ferré, 2007), així com també noves referències sobre l'urbanisme i

els sistemes defensius de la ciutat de Tortosa des d'època ibèrica (Diloli, Ferré, en premsa) fins ben avançada l'època moderna de la qual destaquen les troballes alt-medievals, d'època andalusina, a la plaça dels Dolors, molt properes al solar que analitzem, així com també uns banys àrabs al carrer Major de Sant Jaume al barri de Remolins, els resultats de la intervenció a la plaça Barcelona, la recerca feta al barri de Santa Clara - Residència Sanitària Verge de la Cinta, on es van localitzar restes de diversos episodis bèl·lics de cronologia moderna, o els treballs al baluard de cap de Pont.

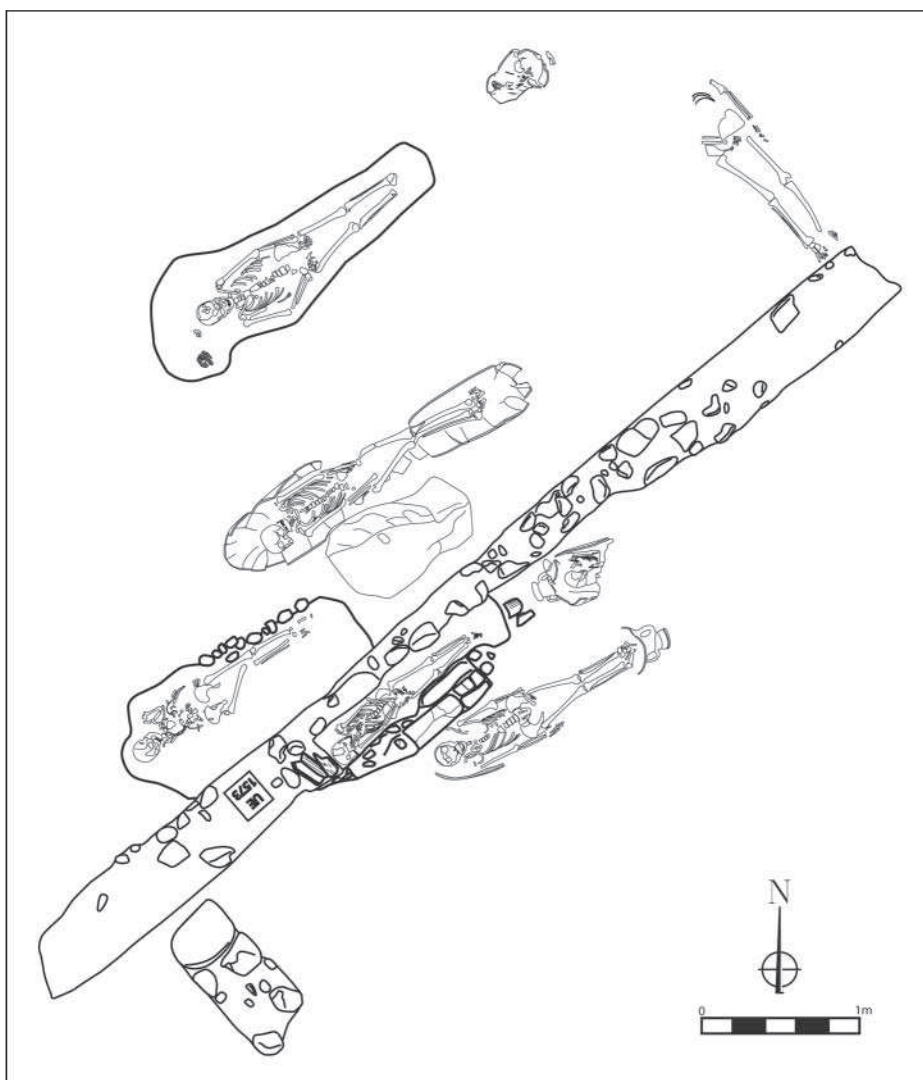

Figura 2. Planta dels enterraments romans

Figura 3. Fotografia general d'alguns dels enterraments romans localitzats al sector 1000

Amb les dades esmentades, tenint en compte tots aquests antecedents, era quasi segur que la intervenció al solar del carrer Montcada es presentava com una oportunitat única per tal de recuperar una seqüència històrica força dinàmica sobre el desenvolupament de la ciutat des de l'actualitat fins a època tarδοantiga, amb una continuació estructural constituïda, des d'època més moderna a més antiga, per la construcció de l'Institut d'Ensenyament Secundari, el conjunt conventual jesuïta (segle XVIII), el moment baixmedieval amb els grans edificis senyorials (segles XIV-XVII), l'estructuració urbana cristiana d'època altmedieval, part de la ciutat andalusina, segurament un raval extramurs i, finalment, les restes d'una necròpolis romana baix-imperial.

3. PROBLEMÀTICA DE LA INTERVENCIÓ

Considerant els antecedents exposats, així com la situació topogràfica del solar dins de la ciutat, vam preveure l'aparició de diversos problemes, com ara la dificultat de treballar amb una trama urbana molt densa, amb una forta superposició i reaprofitament d'estructures com a conseqüència de la pròpia evolució urbanística de la ciutat, o la presència del nivell freàtic a una cota alta. No obstant això, el principal inconvenient va aparèixer de manera imprevista i sobtada en forma de forts aiguats i inundacions que van alentir la intervenció, i van provocar en alguns casos diversos danys en les estructures de factura més feble.

Pel que fa a la complexitat urbanística d'aquesta zona concreta de la ciutat, s'ha pogut documentar una ocupació humana ininterrompuda, des d'època andalusina fins a l'actualitat; aquest fet implica una superposició de la ciutat moderna per damunt de la ciutat cristiana medieval, al temps que aquesta se sobreposa a la trama urbana d'època andalusina. Tot això pot conduir a dos tipus de comportaments clarament diferenciats, o bé una modificació de l'urbanisme existent o bé un reaprofitament de les estructures preexistents. En el cas de la intervenció que ens ocupa, tenim constància i exemples dels dos fenòmens:

Modificació d'estructures. L'edificació del conjunt conventual jesuïta, format per l'església i el convent al llarg del segle XVIII, va modificar completament tota aquesta zona, i va trencar amb l'urbanisme que hi havia fins llavors. Això es pot observar amb molta claredat tant a la part sud com a l'extrem sud-est del solar, punts on s'han localitzat la cripta de l'església i un dipòsit d'aigua corresponent al convent. L'envergadura d'aquestes construccions i la potència dels seus nivells de fonamentació, que arribaven a cotes superiors als quatre metres de profunditat, van destruir les possibles restes de paraments d'èpoques anteriors.

Reaprofitament d'estructures. En un altre cas, la ciutat cristiana medieval se superposa a la trama urbana andalusina, aprofitant fins i tot les alineacions dels carrers d'època islàmica. És evident que els primers pobladors que van arribar després de la conquesta cristiana, a finals del segle XII i durant el segle XIII, van ocupar sense massa variacions la ciutat que s'havien trobat. Amb tot, les reformes urbanístiques en aquest punt urbà i la construcció de grans palaus nobles al llarg dels segles XV i XVI va continuar, aprofitant tant els sòcols dels paraments anteriors com la mateixa distribució dels seus carrers. Aquest fet va comportar, a mesura que la intervenció arqueològica avançava i la densitat d'estructures localitzades augmentava, la necessitat de tenir un coneixement

molt acurat i precís de cada període històric; és a dir, datar detalladament cada parament, diferenciant les diverses tècniques constructives emprades en un mateix mur que ens indiquessin cronologies diferents, per tal de poder interpretar l'evolució d'aquest espai.

Cal destacar que el carrer Montcada es troba situat en un punt de la ciutat per on geomorfològicament transcorre el llit del barranc del Rastre, inserit entre el turó de la Suda i el turó del Sitjar. Des d'antic, aquesta ha estat una zona natural de pas d'aigües, superficials i subterrànies, amb desembocadura directa al riu Ebre, amb una problemàtica concreta de les aigües superficials que molts cops acabava en tragèdia, fins que es van canalitzar, com especifiquen Abril i Guanyabens: "Tenia dos enemics que eren els barrancs del Rastre i el de Remolins que donaven molt sovint disgustos als veïns, ocasionant grans perjudis, degut a que les muralles que la tancaven, el del Rastre n'havia d'atravesar dos (ja que creuava tota la ciutat) amb unes portes estretes que feïan convertir-se fàcilment en rescloses els dies d'aiguats, les quals al reventar s'ho emportaven tot, deixant-ho enderrocat" (Abril i Guanyabens, 1931: 15-16); o Enric Bayerri, que cita els desbordaments del barranc del Rastre que van provocar danys materials i humans, el 1866 i el 1897 (Bayerri, 1935: 252), explicant com "el barranco llamado del Rastre, que toma a Tortosa por la parte de Oriente, inundó toda la ciudad, rompiendo lo diques y tablazones que al efecto se ponen en las bocas de las calles para que siga su curso tan sólo por una, que a poco trecho le condice a una bóveda para desaguar en el río. La fuerza de este barranco es incalculable (...) es uno de los peligros que más amenazan la ruina de Tortosa, si no piensan de darle cauce por fuera de ella" (Bayerri 1960: 642). Quant a les aigües subterrànies, segueixen la mateixa trajectòria que les exteriors, i el seu volum sembla que no té res a veure amb el cabal de l'Ebre, com ho demostren les inundacions de baixos a l'indret en moments de sequera del riu.

Aquest fet, tot i ser conegut, va condicionar els treballs arqueològics, sobretot els que vam fer a la part central i a l'extrem nord-oest del solar. En aquests punts, i a una profunditat que oscil·lava entre els 3,5 i els 4 metres, la presència constant d'aigua i el fang ens va obligar a aturar les tasques d'excavació abans d'arribar als nivells naturals; en aquest sentit, els últims estrats que van poder ser intervinguts abans de trobar-nos amb el nivell freàtic se situen en un horitzó cronològic d'època andalusina, sense poder determinar, de moment, la presència de possibles restes anteriors en aquests punts del solar, malgrat que vam intentar solucionar aquest handicap mitjançant l'ús d'una bomba d'aigua, que també es va emprar per buidar la cisterna del convent.

Amb tot, el principal inconvenient que es va haver d'afrontar també està relacionat amb l'aigua, ja que el dia 13 de setembre de 2006 es van produir unes pluges molt intenses que van provocar que s'acumulessin entre 70 i 80 cm d'aigua a tota la superfície del solar, gruix que va arribar fins i tot a ser superior a un metre en aquells punts en què hi havia una profunditat de cota més gran. Aquestes inundacions, totalment imprevistes i sobtades, van incidir de forma negativa en dos aspectes. D'una banda, en el moment en el qual es van produir aquests aiguats, els treballs estaven centrats a la zona ocupada per la necròpolis d'època romana: totes les unitats funeràries estaven ben delimitades i localitzades, algunes s'havien pogut exhumar i documentar correctament però la gran majoria encara no s'havien començat a excavar. El solar va restar inundat durant tres setmanes, ja que tant el nivell freàtic que hi ha en aquesta zona com el tipus de sòl, molt argilós, van impossibilitar un drenatge ràpid de l'aigua acumulada a la superfície. D'altra banda, les inundacions van provocar un altre contratemps, ja que la quantitat

d'aigua acumulada a la superfície i la força amb què aquesta va caure van debilitar l'estabilitat d'un seguit de paraments i en va provocar l'esfondrament, sense poder portar a terme cap actuació d'emergència per tal de salvaguardar-los. Aquest fet es va veure agreujat perquè algunes d'aquestes estructures, totes d'època andalusina i situades a l'extrem sud-est del solar, feia pocs dies que havien estat excavades, de forma que la informació que se'n tenia fou únicament el seu posicionament al solar i una breu descripció del tipus de parament.

4. DINÀMICA DE LA INTERVENCIÓ

Tenint en compte les dimensions del solar, aproximadament uns 2.700 m², es va decidir seguir una estratègia d'excavació basada en una sectorització de tota l'àrea a intervenir. En aquest sentit, es va dividir el solar en tres sectors clarament diferenciats (1000, 2000 i 3000), amb un plantejament de treball que implicava l'obertura successiva dels diversos sectors; per tant, la intervenció es va fer de forma continuada a tot l'espai.

Les estructures localitzades dissenyaven la trama urbana d'un sector important de la Tortosa moderna i medieval, amb paraments superposats construïts amb tècniques diferents i de períodes cronològics diversos: la part superior, amb pedres irregulars unides amb morter de calç, en alguns casos amb algunes de les seves cares enlluïdes amb una fina capa de calç, pertanyien a les reformes fetes en època baixmedieval, mentre que la part inferior dels mateixos murs, sobretot els seus sòcols, s'havien bastit en moments anteriors, o bé durant els primers anys de conquesta cristiana —murs de pedres irregulars unides amb un morter de calç més rudimentari— o bé en època andalusina —parets de pedres irregulars unides amb un morter de calç de tonalitat rosàcia, molt més fi.

Aquesta superposició d'estructures no ens va venir de nou, però sí que ens va sorprendre molt la complexitat urbanística d'aquesta zona, amb presència de carrers molt ben definits, estructures de clavegueram, ordenació de les zones d'hàbitat, així com la potència conservada, amb uns alçats visibles superiors al metre d'alçària.

La pròpia dinàmica de l'excavació va aconsellar-ne el desmuntatge, factor que va propiciar que al sector 1000, a una cota d'uns tres metres de profunditat, es localitzessin un seguit d'enterraments d'època romana. Els primers enterraments foren localitzats en un dels extrems del solar, fet que ens indicava que podia tractar-se d'una extensa àrea d'enterrament que s'estenia més enllà del solar intervingut. No obstant això, altres inhumacions van aparèixer en l'espai central del sector 1000. Algunes d'aquestes es localitzaren just per sota d'algun dels murs més moderns, amb una forta afectació deguda a la urbanització posterior. Aquest fet va obligar a desmuntar de forma manual totes les estructures del sector 1000. Un cop feta aquesta tasca es va procedir a excavar la necròpolis romana, i es van documentar un total de disset enterraments, la gran majoria dels quals en àmfora tot i que també n'hi havia alguns en caixa de fusta. Des del punt de vista cronològic, es tracta d'enterraments de finals del segle IV i el segle V de la nostra era. A la resta del solar (sectors 2000 i 3000) no es van localitzar nous enterraments, tot i que es va arribar a la mateixa cota de profunditat. Tot i això, a causa del projecte que s'ha de portar a terme al solar i que preveu la construcció d'un pàrking subterrani, també es va procedir al desmuntatge de les estructures exhumades als sectors 2000 i 3000.

D'altra banda, hem d'assenyalar que en el transcurs de la intervenció es van recollir mostres de sediment, especialment el contingut de determinats recipients o bé els nivells de reompliment de l'interior de clavegueres i dipòsits. També es van fer dues columnes pol·líniques per tal de determinar l'evolució paisatgística d'aquesta regió des de l'època romana fins a l'actualitat.

Hem d'esmentar també la recuperació de dos gresols, un dels quals en molt bon estat de conservació, que van ser analitzats *in situ* per membres de la Universidad Complutense de Madrid per tal de precisar la seva datació, tot i que els resultats van ser negatius ja que el recipient es trobava desplaçat de la seva posició original, aspecte primordial i necessari per poder portar a terme amb garanties les anàlisis de termoluminiscència.

Finalment, voldríem destacar, malgrat les característiques de la intervenció, la voluntat de divulgar els resultats d'aquest tipus d'intervencions. Pensem que la socialització del treball fet i dels seus resultats és essencial per tal que els ciutadans entenguin la nostra tasca i puguin participar plenament en la comprensió de la història de la seva ciutat. En aquest sentit, durant el mes d'agost del 2006 es va fer una jornada de portes obertes al solar, complementada amb una conferència a l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre per tal donar a conèixer les troballes fetes fins aquell moment, actes que van tenir molt bona acollida.

5. RESULTATS OBTINGUTS I INTERPRETACIÓ DE LES RESTES

La intervenció portada a terme al carrer Montcada des del mes de març del 2006 fins al mes de maig del 2007 ha permès treure a la llum una seqüència arqueològica, pràcticament ininterrompuda, des de la Dertosa baiximperial fins a la Tortosa actual. En aquest sentit, els resultats obtinguts ens permeten diferenciar quatre fases d'ocupació de forma molt clara: una primera fase d'època romana tardana, un segon moment d'ocupació d'època andalusina en el qual s'assenta l'urbanisme de tota aquesta zona del Rastre, un tercer període que correspon a la reforma urbanística d'època baixmedieval i moderna i, finalment, la transformació que pateix tota aquesta zona amb la creació d'un enorme complex jesuïta a partir del segle XVIII.

5.1. L'ocupació d'època romana

Les notícies referents a la presència en aquesta zona del barranc del Rastre de restes d'època romana apuntaven a l'existència d'una extensa àrea d'enterraments. En aquest sentit, des de principis del segle XX, però sobretot en el transcurs de la dècada dels anys setanta, s'havien pogut documentar un seguit d'enterraments romans en indrets molt propers al carrer de Montcada: al subsòl del temple de la Reparació, situat al carrer de la Mercè, on van aparèixer nombroses restes dipositades en àmfors, en fossa o bé en *tegulae* (Abril i Guanyabens, 1931: 32-33; Bayerri, 1948; Miravall, 1986: 14-17); a la plaça dels Estudis, 3-5 (Massip, 1987: 61-63), on es va recuperar una inhumació infantil datada al segle IV; a la confluència entre els carrers Mercaders i Sant Blai (Miravall, 1984), on es té constància d'enterraments en àmfora i en fossa, com també a l'antic edifici de la Telefònica, a tocar del carrer Sant Blai (Massip, 1987: 20). La revi-

sió dels materials ceràmics provinents d'aquestes intervencions, que estaven dipositats al Fons del Museu Municipal de Tortosa, ens indiquen una cronologia tardana, concretament de finals del segle IV i segle V, que es podria extrapolar a tota aquesta àrea de necròpolis (fragments d'àmfora tipus Keay XXXV B al carrer Mercaders, una àmfora tipus Late Roman Àmfora I a la plaça dels Estudis i una àmfora tipus Keay XXV G a l'edifici de la Telefònica).² Tampoc no s'han d'oblidar les intervencions que es van portar a terme a finals dels anys vuitanta a la plaça d'Alfons XII i que van permetre treure a la llum noves inhumacions, algunes en fossa i d'altres en àmfora (tipus Keay IV, de procedència africana, i tipus Keay XIX, d'origen hispànic); fet que va permetre interpretar les restes com una necròpolis tardana, amb una cronologia compresa entre els segles IV i V, i que perduraria fins a època andalusina (Arbeloa, 2000: 58-60; Barrasetas, 1988).

Tots aquests punts, molt propers entre si i amb una disposició marcadament lineal, ens estarien assenyalant l'existència d'una àrea de necròpolis que devia delimitar la ciutat de Dertosa per la seva banda meridional, si considerem que els enterraments havien de trobar-se situats fora del nucli urbà. En aquest sentit, aquest fet també ens indicaria la presència d'una via de comunicació que, a través del coll de Sant Joan, devia donar accés a la ciutat des del sud. Tot i que alguns autors han associat aquest camí amb la Via Augusta (Arbeloa, 2000: 60-62; Izquierdo, 1989: 183), no disposem de dades arqueològiques suficients que ens permetin corroborar o desmentir aquesta hipòtesi, tot i que podria tractar-se probablement d'un ramal secundari.

Si més no, la intervenció al carrer Montcada ha permès confirmar d'una forma clara tant la presència d'aquesta àrea de necròpolis extramurs, perfilant el límit de la ciutat per la seva banda meridional, com la seva cronologia tardana (finals del segle IV- segle V). S'han documentat un total de 17 inhumacions, totes concentrades a la part sud-est del sector 1000 i agrupades en dos conjunts clarament diferenciats.

Tipològicament, s'han identificat tres classes d'enterrament. D'una banda, hi ha una tomba construïda amb aparell d'obra (UF 2) que amortitza un mur romà més antic, de finals del segle I i inicis del II després de la nostra era. L'enterrament està cobert per *opus caementicium* fet amb morter de calç i còdols, amb una factura molt pobre; la seva forma és rectangular i el cos està ubicat al seu interior, limitat per diverses *tegulae* en tres dels seus costats. La segona tipologia documentada és la dels enterraments en taüt de fusta, definits per la presència de claus. Tot i això, la majoria apareixen enterrats en àmfora, que seria el tercer tipus d'inhumació present en aquest cementiri. Hi ha un total de nou enterraments en àmfora, factor que possibilita una datació acurada, i s'han documentat fragments del tipus Keay IV, Keay XXV B i Keay XXXV B, de procedència africana i amb una cronologia de finals del segle IV i principis del segle V; també s'ha documentat el tipus Keay XIII C-D, gran contenidor d'oli procedent de la Bètica, així com restes del tipus Late Roman Àmfora IV (procedent de Palestina) i Keay LXI A (africana), totes amb una cronologia del segle V, i el tipus Late Roman Àmfora II (procedent del mar Egeu) que ens indicaria el moment final d'utilització d'aquesta necròpolis, amb una cronologia de finals del segle V i principis del segle VI. Aquesta gran

2. Un grup de persones vinculades al Seminari de Protohistòria i Arqueologia de la Universitat Rovira i Virgili van fer aquest treball en dues fases: durant l'any 2003 i durant l'any 2007.

varietat de procedències, amb contenidors de diverses produccions mediterrànies, pot ser un indicador clar de la importància que va tenir Dertosa des d'un punt de vista comercial com a centre portuari, en clara relació amb la seva posició estratègica propera a la desembocadura de l'Ebre.

Quant a la disposició dels enterraments, s'ha de destacar que la gran majoria dels cossos presenten una orientació E-W, seguint la mateixa direcció del barranc del Rastre, tot i que alguns, quatre en total, presenten una orientació N-S. De la mateixa manera, onze de les disset inhumacions es corresponen a persones adultes, mentre que quatre pertanyen a enterraments infantils i dos corresponen a nounats.

Pel que fa a l'aixovar, en línies generals és bastant pobre. Només s'ha de destacar la recuperació de sis monedes (situades sobre el pit del cadàver, segurament a l'interior d'una càpsula de cuir desapareguda), totes localitzades a la UF 10: tres pertanyen a la seca de Lugdunum (Lió) i van ser emeses pels emperadors Gracià (379-383), Teodosi (379-383) i Magnus Maximus (383-388). Una altra peça fou encunyada sota el govern d'Arcadi (392-395) a Heraclea, mentre que l'altra fou emesa per Teodosi (392-395) a Cyzicus o a Nicomèdia, a l'Àsia Menor. Finalment, hi ha una moneda encunyada durant el mandat d'Honori (392-395) de la qual no hem pogut determinar la seca. Aquestes monedes defineixen un arc cronològic d'últim quart del segle IV, i corroboren les datacions aportades pels contenidors amfòrics. De la resta d'inhumacions només es poden destacar un parell d'anells de bronze (segurament es tractava de penjolls, ja que van aparèixer sota els cranis) i un braçalet de coure, tots recuperats en enterraments corresponents a infants.

Quant a l'estudi antropològic, s'han determinat diversos grups d'edat, 8 en total, amb els percentatges següents per a cada grup:

Fetal	9%
0,5 a 2 anys	15%
2 a 6 anys	9%
6 a 12 anys	14%
12 a 20 anys	14%
20 a 30 anys	18%
Major de 30 anys	31%
Senil	0%

Cal destacar l'ús d'algun dels enterraments per a més d'un individu, com per exemple a la UF 5 on s'ha determinat la presència d'una dona adulta i d'un nadó d'entre els darrers dos mesos de gestació i un mes de vida, aproximadament, o la UF 11, on hi havia una dona adulta i un nen d'entre 7 i 9 anys.

Una altra dada interessant és la proporcionada per l'estudi de les edats amb relació a la mort, destacant curiosament els casos de mort dins l'interval de 6 a 12 anys, o la inexistència de morts més vells de 50 anys, límit que ens indicaria l'esperança de vida d'aquesta població.

Quant a l'anàlisi de l'estat de salut, cal mencionar les profundes patologies dentals dels individus o les fractures cranials *perimortem* que presenten dos d'ells, i que podrien trobar-se relacionades amb la causa de la mort.

Fora del solar del carrer Montcada, però relacionat amb aquestes troballes, hem de destacar la recuperació de dues inhumacions al carrer Sant Domènec,³ amb una cronologia de finals del segle IV-V, que confirmarien l'existència d'aquesta gran necròpolis que delimitaria l'àrea urbana de Dertosa per la seva banda sud-est.

5.2. L'ocupació d'època andalusina

Malgrat els avanços efectuats en els darrers anys amb relació a l'estudi de la ciutat islàmica de Turtuxa, les dades que tenim sobre la seva estructura urbana són realment insuficients per poder explicar l'entramat de la ciutat andalusina.

Tot i això, un dels aspectes que ningú posa en dubte actualment, i que és acceptat de forma unànime, és la ubicació de la ciutat islàmica i la seva extensió aproximada. Està clar que el tram urbà andalusí havia de basar-se en l'herència de la ciutat romana, adoptant alguns aspectes de la seva organització espacial. D'aquesta manera, el nucli urbà devia ocupar una estreta plana al·luvial delimitada pel barranc del Rastre al sud-est, el turó de la Suda a l'est, el barranc del Célio al nord i la façana fluvial del riu Ebre a l'oest (Martínez, 1994: 331; 1997: 113).

A banda de la recerca arqueològica, una de les principals fonts d'informació que ens permeten conèixer aquest moment històric són les descripcions que ens han llegat els autors andalusins, que ens permeten, d'una manera general, estructurar una hipòtesi sobre l'extensió de la medina islàmica i distingir els seus elements més característics. A l'obra d'Al-Himyari, *Kitab ar-rawd al-mitar*, es traça una imatge de la ciutat força detallada, explicant-nos que l'alcassaba se situava sobre un gran tossal (el turó de la Suda): "la ciutat s'estén a l'oest i al nord de la suda i posseeix una muralla de pedra (re)construïda pels omeies segons un tipus (de traçat) molt antic. (...) Té quatre portes, totes revestides de ferro, ravals als barris nord i sud i drassanes; tot el conjunt és voltat d'una muralla fortificada (re)construïda per Abd al-Rahman ibn al-Nazzam (...)". Aquest text deixa constància de l'existència d'un antic recinte murari, que devia ser la base sobre la qual, durant el mandat omeia, es devien construir les noves fortificacions i per tant, sembla fer referència al perímetre emmurallat romà. És també interessant remarcar les reparacions que s'efectuen al Mur Vell al segle XIV, murada que resseguia el barranc del Rastre (Bayerri, 1960; Martínez, 1994), una estructura que podria coincidir amb aquesta antiga muralla islàmica.

En el mateix text, Al-Himyari també esmenta l'existència d'unes drassanes, construïdes l'any 944, i relaciona aquest fet amb la importància comercial que té la ciutat, sobretot pel que fa a l'exportació del pi vermell dels Ports de Beseit com una de les mercaderies més preuades del territori, així com amb la seva posició estratègica com a ciutat de frontera amb els regnes cristians, al Targ al-Ala, fet que li permetia controlar tota

3. Intervenció feta pel Seminari de Protohistòria i Arqueologia de la URV durant els anys 2006 i 2007, just al peu de la vessant sud-est del turó de la Suda.

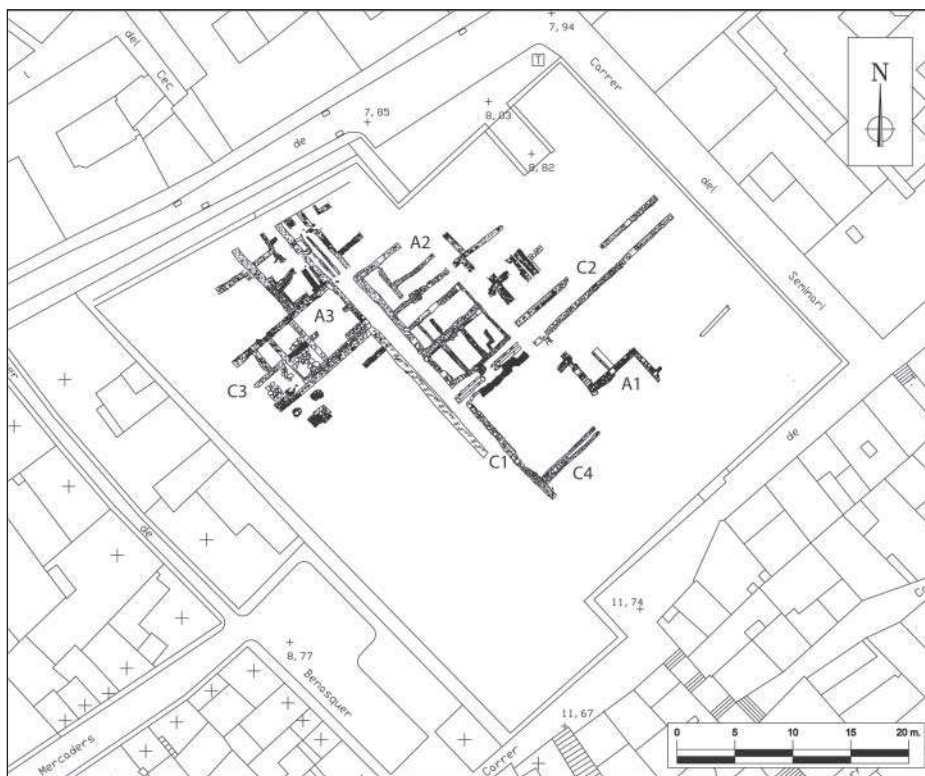

Figura 4. Planta de les estructures d'època andalusina (segles X-XII)

aquesta franja costera del nord-est peninsular i tot el volum de trànsit mercantil des del mar Mediterrani cap a l'interior de la península. Altres dades que apareixen al text són l'existència d'una mesquita aljama amb cinc naus i un ampli pati, erigida l'any 955 sota la supervisió del califa 'Abd al-Rahman III, i la presència de quatre banys i un mercat.

Totes aquestes referències escrites ens presenten una ciutat molt important, amb un desenvolupament urbanístic complex i amb elements que la dotaven d'una certa esplendor. Però fins al moment, això no s'havia vist reflectit en el camp de l'arqueologia; ja que les excavacions que s'han dut a terme a la ciutat de Tortosa en els últims vint anys, molt nombroses, si bé han aportat força dades sobre el període islàmic, no han mostrat aquesta esplendor relatada pels textos musulmans. Tanmateix, hem d'indicar que les intervencions arqueològiques han estat, sovint, petites cales de sondeig en actuacions d'urgència, amb unes dimensions, en alguns casos, força reduïdes. Aquest fet ha provocat que moltes de les dades arqueològiques que tenim sobre aquest moment històric siguin parcials i fragmentades.

Per aquest motiu, els treballs arqueològics desenvolupats al carrer Montcada, tant pel fet d'estar ubicats al nucli històric de la ciutat de Tortosa com per les considerables dimensions del solar, han de servir per donar un impuls definitiu al coneixement de la

ciutat islàmica, superant velles incògnites i posant en relació les dades obtingudes amb les aportades, per exemple, en els treballs fets al carrer de la Mercè durant els anys 2002 i 2003 (Montañès, 2004). En aquest sentit, cal destacar que de la valoració conjunta d'aquestes intervencions, es desprèn l'existència d'una extensa àrea ocupada en època andalusina, possiblement un barri que es devia bastir extramurs fins a la seva incorporació a la medina islàmica.

Si bé a partir de les descripcions dels autors islàmics i de les interpretacions efectuades en els últims anys (Martínez, 1997: 113; 2000: 74; Torres, 1985: 188), es podia intuir l'existència d'un raval en aquesta zona del barranc del Rastre, fins al moment no se'n tenia cap constància des del punt de vista arqueològic. La primera gran novetat que es pot aportar després de la intervenció feta al carrer Montcada és, com dèiem, la presència d'un barri extramurs ubicat al sector meridional de la medina. Amb les dades que tenim actualment, estem en condicions de poder afirmar que tota aquesta zona del barranc del Rastre es va urbanitzar entre el segle X i principis de l'XI, de manera que es descarten altres hipòtesis que s'havien donat com a vàlides fins al moment i que consideraven, o bé que tot aquest sector del barranc del Rastre corresponia a una ampliació d'època baixmedieval (segle XIV) (Bayerri, 1957: 615-617), o bé que corresponia a un eixample dels segles XII-XIII (Vidal, 2007: 16).

Una de les característiques més destacades d'aquest raval andalusí és la seva complexa estructura urbana, és a dir, no ens trobem amb un urbanisme incipient, sense cap organització de l'espai i amb un creixement incontrolat, sinó tot al contrari: les restes arqueològiques del carrer Montcada mostren una organització urbana complexa que respon a una planificació prèvia de l'espai, amb un sistema ortogonal de carrers clarament marcats que delimiten un seguit d'àmbits, amb una funció domèstica o bé artesana, que s'adapten a una estructura urbana dotada d'un sofisticat sistema de clavegueram.

Aquest barri extramurs consta de tres carrers de traçat segur i un de probable. El carrer 1 (C1), perpendicular a l'actual carrer Montcada, de direcció nord-oest / sud-est, amb una amplada que oscil·la entre 1,98 i 1,69 metres; el carrer 2 (C2), paral·lel a l'actual carrer Montcada, amb una amplada que oscil·la entre 1,92 i 1,82 metres, i el carrer 3 (C3), paral·lel a C1, que està localitzat, però no excavat, ja que se situa en un punt del solar que es veurà afectat per una segona fase d'intervencions. Les vies C1 i C2, amb un estat de conservació excel·lent i perpendiculars entre si, formen una cruïlla en angle recte molt ben definida.

El quart carrer, C4, paral·lel a C2, presenta un estat de conservació certament precari, fet que en dificulta en forta mesura la interpretació. Cap d'aquests carrers té pavimentació, però s'adapten perfectament a l'orografia del terreny per tal de facilitar l'evacuació de les aigües residuals, ja que C1 i C3 presenten un lleuger pendent descendent des de la vessant del turó del Sitjar en direcció al barranc del Rastre, mentre que C2 té una lleugera inclinació seguint l'orientació del barranc en direcció al riu Ebre. Amb relació a aquest aspecte, s'ha pogut documentar a tots els carrers una complexa xarxa de clavegueram, constituïda per canalitzacions —clavegueres— construïdes mitjançant parets de lloses laterals lligades amb morter de calç, cobertes per grans lloses de pedra planes, amb una base interna variable, ja que si bé a C1 i C2 estan sense pavimentar, excavades al subsòl, a C4 la solera està pavimentada amb rajoles. Les clavegueres principals (C1 i C2) presenten una amplada que oscil·la entre els 70 i els 78 cm i estan ubicades al bell mig del carrer, equidistants de les façanes respectives. També es

Figura 5. Fotografia del sistema de clavegueram andalusí on apareix una de les canalitzacions principals amb un dels seus desguassos

pot observar una claveguera secundària, molt més estreta (50 cm), que devia unir la canalització principal amb tots aquells àmbits que no tenen comunicació directa amb el carrer principal, ja que s'hi connecta una petita conducció formada per teules circulars i que hem interpretat com un desguàs d'ús domèstic. En canvi, a les façanes dels dos carrers principals s'hi poden observar diversos desguassos (quatre a la façana de C1 i dos a la de C2), amb una inclinació força pronunciada, que mitjançant conduccions formades per teules que no s'han conservat permetrien una evacuació directa de les aigües residuals. Un sistema de clavegueram d'aquestes característiques el trobem a la ciutat de Lleida al primer terç del segle XI (Lorient, 1990: 110) i respon a un moment de consolidació de la pròpia ciutat: "(...) la creació d'una infraestructura d'aquest tipus reflecteix un gran control, i una forta inversió per part de les autoritats públiques, en un moment de total consolidació de la ciutat (...)" (Lorient, 1990: 46).

Un altre aspecte que s'ha de destacar és que aquesta estructura urbana que neix en època andalusina es manté durant l'etapa de dominació cristiana de la ciutat; és més, encara es pot observar en l'urbanisme actual de la ciutat de Tortosa, ja que alguns carrers de la zona del Rastre són una prolongació dels esmentats carrers andalusins. En aquest sentit, C1 tindria una continuació en el carreró Cec, C2 es correspon amb l'actual carrer Mercaders i C3 continuaria en l'actual carrer Costa Benasquer.

Tal i com ja hem comentat amb anterioritat, aquest sistema ortogonal de carrers delimita una sèrie d'àmbits que s'adapten a l'estructura urbana. En aquest sentit, es poden diferenciar clarament dues zones a partir de la seva funció: un àmbit d'ús domèstic (A1) al sector sud-est i uns àmbits de caire més artesà (A2 i A3), amb zones destinades a la producció ceràmica i d'altres a l'emmagatzematge, tant a la part central com al sector nord-oest del solar.

Pel que fa a l'àrea d'ús domèstic, es poden observar perfectament tant la façana principal, amb una porta d'accés (que comunica amb C1), com la façana posterior (contigua a C4); ambdues delimiten un espai rectangular allargat que devia estar ocupat per una illa de cases. En el seu interior s'han documentat tres habitacions quadrangulades dimensions relativament reduïdes; dues d'aquestes habitacions semblen estar connectades mitjançant l'obertura d'una possible porta i formen part d'una mateixa casa, mentre que la tercera no devia tenir cap relació amb les anteriors, i possiblement es tracta d'un edifici adjacent. Precisament en aquest àmbit es van localitzar dues grans tenalles senceres, enterrades fins al coll, que devien ser utilitzades com a contenidors de gra o líquids. En cap dels tres casos s'han pogut documentar paviments de terra batuda o nivells d'ús associats als murs. Malauradament, no podem aprofundir més en la seva anàlisi ja que es tracta de la zona més malmesa de tota la intervenció, tant per les estructures de l'església dels jesuïtes com per l'acció provocada per les inundacions esmentades.

En quant a les zones destinades a una activitat més artesana, podem observar dos moments d'ocupació clarament diferenciats. En una primera fase aquesta àrea devia estar ocupada per dos àmbits (A2 i A3) de grans dimensions, ja que es tracta de dos edificis diferents, caracteritzats pel fet que presenten unes pavimentacions en molt bon estat de conservació: són sòls formats per grans lloses planes de pedra col·locades a sobre d'un nivell de preparació a base de morter de calç. S'ha de destacar que un d'aquests espais enllosats (A3) devia comunicar amb un passadís distribuïdor mitjançant dues portes que encara conserven el seu llindar. A la banda contrària d'aquest passadís hem documentat una altra obertura, en aquest cas enllosada amb jaspi de la Cinta. La

interpretació que hem fet d'aquest espai ens porta a identificar els dos àmbits com a patis oberts de dos habitatges (dotats amb certs elements de luxe com el jaspi), sobretot si tenim en compte que aquest espai obert era una peça fonamental en l'organització de les unitats domèstiques i acostumava a presentar una pavimentació diferent a la resta de les estances (Lorient, 1990: 24); amb tot, no descartem que puguin pertànyer a altres tipus de construccions, més de caire públic, ateses les seves grans dimensions.

Amb posterioritat, tot aquest sector experimenta una gran modificació: aquests amplis espais es compartimenten en tota una sèrie d'habitacions més reduïdes que seran reutilitzades amb funcions de caire més artesà. La tècnica constructiva continua sent la mateixa: sòcol de pedres lligades amb morter de calç molt fi, amb una amplada superior als 50 cm, mentre que la resta de l'alçat segurament devia ser a base de tàpia, tot i que no s'ha conservat. L'espai ocupat per l'àmbit A2 es reutilitza com a zona d'emmagatzematge amb la creació d'una bateria de cinc habitacions rectangulars de dimensions força reduïdes, mentre que l'àmbit A3 es compartimenta, com a mínim, en sis habitacions rectangulars destinades a usos artesans. La presència en aquest sector de dos gresols, diversos aplics i peus de ceramista i, sobretot, la gran quantitat de material ceràmic recuperat ens fa pensar en un edifici destinat a usos artesans, i en la possibilitat que en alguna zona molt propera existís un forn de producció ceràmica.

Aquest fenomen de la creació de ravals a l'abric de la medina no és exclusiu de la ciutat de Tortosa. Al llarg del segle x trobem d'altres exemples, sobretot en ciutats que

Figura 6. Gran paviment enllosat (A2) amb estructures posteriors que compartimenten aquest espai (època andalusina)

formen part de la Marca Superior i que han heretat una estructura urbana antiga, ja que les ciutats de nova fundació, els recintes emmurallats de les quals inclouen zones ermes amb previsió d'un creixement de la població, no tenen documentats els ravals fins després de la conquesta cristiana (Corral Lafuente, 1987: 39-40). En aquest sentit, poblacions com Saragossa (Manzano, 2006), Osca i Tarazona (Corral Lafuente, 1987: 43) o bé València (Torres, 1985: 187-188) en són exemples clars. Finalment, s'ha de destacar que alguns d'aquests ravals es caracteritzaven pel tipus d'activitat industrial que s'hi portava a terme (barri *de los curtidores*, a Saragossa) (Torres, 1985: 173), cas que també podria ser vàlid en el raval que hem documentat a Tortosa, que podria haver estat destinat especialment a la producció ceràmica.

5.3. Ocupació d'època baixmedieval i moderna

Després de l'ocupació cristiana, feta el 30 de desembre de 1148 per part del comte de Barcelona Ramon Berenguer IV, la ciutat de Tortosa no va experimentar, des del punt de vista urbanístic, canvis substancials. En aquest sentit, la zona del Rastre no va ser una excepció. Al llarg dels segles XII i XIII no s'observa cap reforma important al sector de Montcada, on es manté l'estructura urbana heretada d'època andalusina, amb construccions humils i habitatges de dimensions reduïdes, ocupats pels nous pobladors cristians que segurament es van continuar dedicant a activitats econòmiques de tipus artesà o bé industrial.

A partir del segle XIV Tortosa experimentarà un considerable augment de la seva població, fet que anirà acompanyat d'un creixement del seu perímetre urbà. Al sector del Rastre es basteix un nou recinte emmurallat i s'amplia en direcció sud-est, incloent noves zones com el turó del Sitjar o l'actual barri del Temple. A partir d'aquest moment, tota aquesta àrea ocupada pel carrer Montcada es va ennoblir amb la instal·lació de diverses famílies distingides, i deixa de ser una zona d'activitat econòmica important per convertir-se en una zona residencial ubicada al bell mig del nou circuit emmurallat de la ciutat. Totes aquestes transformacions han pogut ser documentades arqueològicament en el transcurs de la intervenció que presentem.

Ja hem indicat com des del punt de vista urbanístic no s'observen grans canvis. Els carrers C1, C2 i C3 documentats en època andalusina continuen en funcionament, tot i que el seu nivell d'ús augmenta de cota, fet definit per la nova ubicació tant dels desguassos com dels llindars de les portes documentades, elements que apareixen a una altura superior que oscil·la entre els 40 i els 50 cm respecte de l'ocupació anterior. En aquest sentit, la xarxa de clavegueram andalusina queda en desús, sense que es documenti cap nou intent de construcció o de reforma d'infraestructures de sanejament d'aquest tipus, amb la pèrdua consegüent de salubritat que aquest fet implica. El carrer 4, d'altra banda, perd la seva funció d'artèria urbana i desapareix.

La principal transformació que s'observa en aquesta zona al llarg de la baixa edat mitjana (segles XIV i XV) i principis de l'època moderna (segle XVI) és el pas de les antigues illes de cases andalusines a noves unitats d'hàbitat de grans dimensions, equiparables a palaus nobles, que només respecten les parets mestres de les edificacions anteriors i la trama urbana existent. Concretament, s'han diferenciat tres grans recintes nobiliaris que hem anomenat respectivament P1, P2 i P3.

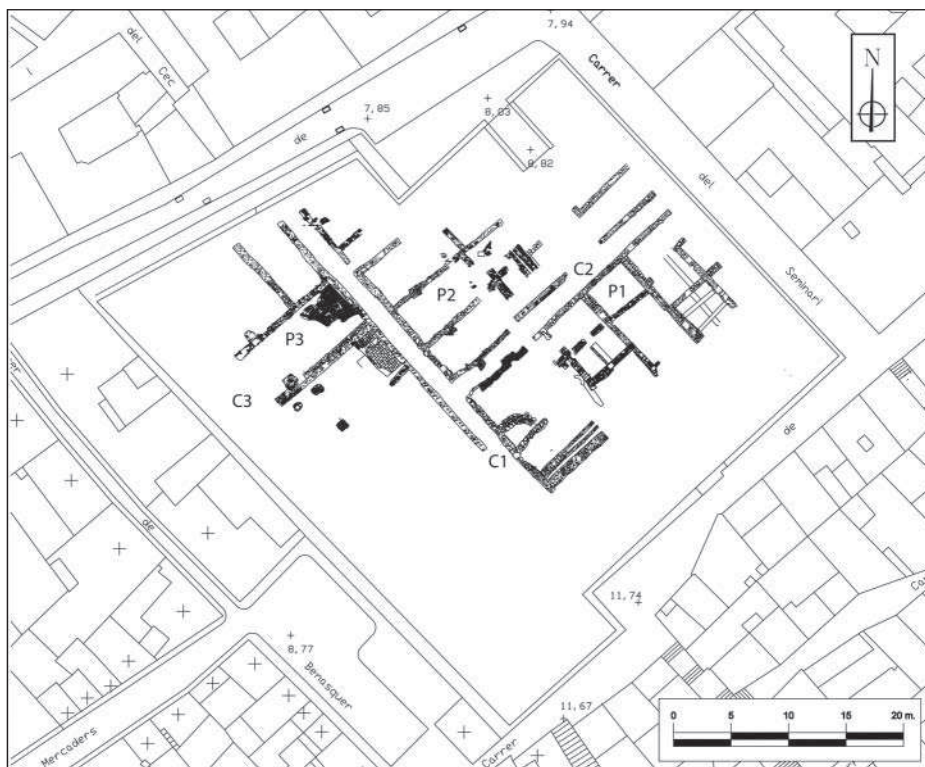

Figura 7. Planta de les estructures d'època cristiana (segles XIV-XVII)

L'edifici més ben conservat, P1, es troba al sector sud-est del solar. Es tracta d'un palau de tipus mediterrani, amb un pati central que devia complir les funcions d'element distribuïdor i una sèrie d'estances de funcions diverses que s'articulen al seu voltant. S'ha de destacar la façana d'aquest edifici, que ressegueix perfectament l'antiga alineació estructural andalusina, que transcorre paral·lela al carrer C2 i en la qual encara es conservava una magnífica porta noble; tot i estar bastant malmesa, encara es podien observar quatre carreus treballats, dos en disposició horitzontal formant part del seu llindar i dos en disposició vertical formant l'arrencament dels seus dos brancals. Aquesta portalada devia comunicar directament amb el pati central a través d'un passadís rectangular. Tot i que gran part d'aquest pati es va veure afectat per la construcció posterior de la cripta de l'església jesuïta al segle XVIII, encara s'han pogut documentar una sèrie d'estances articulades al seu voltant (dues al seu costat dret i dues a l'esquerra) que creiem que devien respondre a habitacions de serveis (cuines, magatzems, cellers, etc.), tot i que les nombroses modificacions posteriors i les fonamentacions de l'església fan molt difícil la seva correcta interpretació.

Pel que fa a l'edifici ubicat al sector nord-oest del solar (P3), s'ha de destacar la presència de dos espais allargats, de forma rectangular, en els quals es conservaven part de les pavimentacions originals. En un cas, es tractava d'un paviment format per petits

còdols de riu posats de cantell en disposició horitzontal, amb tres línies en sentit vertical disposades a intervals més o menys regulars, que hem interpretat com un pati obert a l'aire lliure; l'altre paviment estava format a partir de rajoles catalanes disposades aleatòriament en sentit horitzontal i vertical, i respon a una habitació coberta just al costat del pati. La tècnica constructiva dels paraments es basava en la disposició de pedres irregulars de dimensions mitjanes en filades horitzontals, lligades amb morter de calç, que presenten en alguns casos un arrebossat mitjançant petites capes de calç. Si més no, la posterior construcció tant del convent com de l'Institut d'Ensenyament Secundari va afectar molt aquesta zona, ja que va arrasar la major part de les estructures.

Al llarg del segle XVII, la disposició geogràfica de Tortosa, estratègicament força important, la dota d'una categoria de plaça forta amb una intensa participació en tots els conflictes bèl·lics que sacsejaren el Principat, com és el cas de la Guerra dels Segadors, motiu pel qual augmenta considerablement la seva població, però es manté inalterable el perímetre emmurallat, amb la qual cosa la ciutat es troba ofegada a l'interior de les seves defenses. Aquest fet tindrà incidències al sector del Rastre, ja que implica un seguit de transformacions en molts dels edificis senyorials d'aquesta zona, que es convertiran en habitatges plurifamiliars a través d'una sèrie de modificacions internes. En aquest sentit, la portalada noble que hi ha al palau P1 es tapiarà, i perdrà la seva funció com a accés; aquest fet es veu complementat amb la creació d'un nou mur de tancament al passadís d'entrada de l'edifici, habilitant d'aquesta manera dues estances noves en aquest espai. En altres habitacions també es poden observar petits paraments, molt més rudimentaris, que subdivideixen els àmbits que hi ha fins al moment.

A l'edifici P2, situat al mateix carrer C2, s'observen també diversos elements arquitectònics a la mateixa façana, bàsicament carreus que es corresponen amb diversos llinars de portes o arrencaments de brancals, que s'han de relacionar amb aquest moment de transformacions i modificacions que sofreixen els palaus nobiliaris del carrer Montcada.

Finalment, volem esmentar que en aquest moment s'està efectuant un estudi acurat de les famílies nobiliàries que tenien propietats al carrer Montcada. Si bé els resultats actuals no ens permeten identificar amb certesa quines foren les famílies que van habitar els palaus localitzats, es pot apuntar que famílies com l'Abària, Escofet, Jordà, Miravall o Oliver disposaven de propietats en aquesta zona concreta de la ciutat.⁴

5.4. Ocupació d'època contemporània

Al llarg del segle XVIII tot aquest sector pateix una enorme transformació com a conseqüència de la construcció d'un gran complex conventual jesuïta format per una església i un convent. Aquest fet trenca l'homogeneïtat urbanística que hi hagué en èpoques anteriors en aquest punt de la ciutat. En aquest sentit, aproximadament a uns 30 centímetres de profunditat amb relació al nivell d'ús actual del solar (sector sud-est) apareixia el paviment original d'aquesta església barroca, format per rajoles catalanes

4. Volem agrair a Hilari Muñoz la seva tasca feixuga de buidatge dels fons arxivístics antics de la ciutat de Tortosa, que ens han servit per poder completar les nostres informacions.

rectangulars, quasi en tota la seva extensió, a excepció d'alguns punts de l'altar on estava completament arrasat. Aquest paviment cobria les fonamentacions que sustentaven les diverses columnes que servien per separar la nau central de les seves dues naus laterals, així com les escales d'accés a la cripta. Aquesta estructura, ubicada lògicament al subsòl de l'església, estava construïda amb volta de canó, molt deteriorada i reomplerta amb material constructiu modern provinent de l'enderroc del mateix edifici, motiu pel qual va ser impossible poder recuperar cap element amb un cert interès arqueològic al seu interior. Si fem cas a descripcions i fotografies antigues, hi havia dues torres que flanquejaven l'entrada i un cimbori a la zona del creuer (elements que no han estat localitzats). A la resta del solar (part central i sector nord-oest), les restes arquitectòniques d'aquest període cronològic, també força ben conservades, les hem interpretat com a estructures relacionades amb el convent que formava part d'aquest gran complex, tot i que posteriorment va ser reconvertit en Seminari Pontifici i finalment en Institut d'Ensenyament Secundari.

Aquest edifici girava entorn d'un pati central o claustre, sota el qual s'ha localitzat un dipòsit rectangular de grans dimensions bastit amb la mateixa tècnica constructiva que presentava la cripta de l'església, coberta amb volta de canó feta de rajoles col·locades de cantell i unides amb morter de calç, mentre que les parets estaven construïdes amb pedres irregulars i morter de calç a la seva cara externa i grans lloses de pedra, quadrangulars o bé rectangulars, a la seva cara interna. Tal i com també succeïa a la cripta, la presència de runa i material constructiu modern abocat no van permetre una excavació correcta del seu interior, fet que es va veure agreujat per la presència constant d'aigua que es filtrava des del subsòl i que ens va obligar a extreure-la mitjançant una bomba d'aigua. En aquest punt es va recuperar una làpida mortuòria corresponent a un alt càrrec militar relacionat amb la Guerra de Successió (1704-1714), tot i que fora de context, abocada, fet que no ens permet afirmar si realment en algun moment va estar situada a l'interior del convent, malgrat que les seves dimensions i el pes semblen indicar-ho així. La inscripció conté la llegenda: "Aqui iaze Don Eugenio de Yepas y Roxas Cavallero del Orden de Santiago Rexidor (de la) ciu(dad) de Murcia y veintiquatro de la de Jaen y Comisario Real de Guerra de los exercitos de Su Magd. Catol. Murio a 20 de Abril. De 1710". Aquesta llosa sepulcral presenta una decoració amb un escut que emmarca un lleó rampant. Sota l'escut, i sobresortint d'aquest, podem observar els braços de la creu de Santiago, de la qual seria membre el personatge. Aquesta representació es troba rematada per una corona ducal, fet que indica la seva condició social de noble. També cal destacar el desenvolupament d'un càrrec militar d'alta graduació com és el de Comissari Reial de Guerra dels Exèrcits de sa Majestat Catòlica (Felip V), títol que s'emmarca en el context de la Guerra de Successió, conflicte que va tenir una gran incidència a la ciutat de Tortosa, a causa de la seva posició geoestratègica.

Finalment, s'ha de mencionar la recuperació de quatre exemplars de bols, decorats en blau català, que presenten la llegenda "COMPANIA", vaixella utilitzada pels frares del convent i que fa al·lusió al mateix nom de l'orde dels jesuïtes, així com nombrosos fragments de plats decorats en blau català, coneguts amb el nom "de la ditada", molt característics del segle XVIII.

Figura 8. Vista aèria del sector sud-est del solar. Es poden observar les estructures corresponents a l'església jesuïta del segle XVIII i la façana d'un dels palaus (P1) d'època moderna (en primer terme)

6. CONCLUSIONS

Possiblement, el factor més rellevant de la intervenció feta al carrer Montcada de Tortosa, és que es tracta de la primera excavació arqueològica que es fa al bell mig del barri antic de la ciutat, aplicant totes les tècniques analítiques a l'abast de la investigació actual i en un solar d'una extensió suficient com per intentar reconstruir alguns aspectes rellevants de l'evolució urbana de Tortosa. Un fet que ha de servir com a un punt d'inflexió de cara a poder avançar en el coneixement de l'evolució històrica de la ciutat en un futur immediat.

La intervenció desenvolupada al carrer Montcada ha servit per treure a la llum més de quinze segles d'història de la ciutat, dels quals almenys deu es poden resseguir de forma ininterrompuda. Aquesta zona del Rastre s'urbanitza en època andalusina amb la creació d'un important raval al llarg del segle X. A partir d'aquest moment, i amb lleugeres modificacions, la seva estructura urbana ha perviscut a través del temps i de les diverses gents i cultures que han ocupat aquest indret. Aquesta uniformitat urbanística només es va veure alterada amb la construcció d'un gran complex jesuïta al segle XVIII. Tot i que aquest fet va afectar negativament alguns punts del solar, potser va permetre, sense intenció, la conservació de gran part d'aquestes edificacions i va evitar possibles actuacions al subsòl al llarg dels segles XIX i XX que haurien pogut esborrar per complet les antigues manifestacions urbanes d'aquest sector de la ciutat.

Important és també la localització d'una necròpolis d'època romana. Malauradament, les excavacions arqueològiques fetes a Tortosa en els darrers anys, per diferents motius, no han permès que s'avancés suficientment en el coneixement sobre l'antiga Dertosa, i les dades que teníem fins ara provenien sobretot d'antigues intervencions que en molts casos havien estat únicament un intent de salvaguarda davant la indiferència general. Amb els treballs del carrer Montcada, tot i no haver pogut localitzar estructures arquitectòniques destacables, els resultats obtinguts han permès fixar aproximadament un dels límits de la ciutat romana, pel que fa referència al seu sector meridional. En aquest sentit, les disset inhumacions recuperades al solar intervingut devien formar part d'un conjunt molt més ampli que es pot identificar com una gran àrea cementirial tardana, d'entre finals del segle IV i el segle V. Aquesta extensa àrea d'enterrament es devia estendre per aquesta zona meridional de la ciutat conformada pel barranc del Rastre, continuant en direcció a l'actual carrer Sant Blai i la plaça d'Alfons XII per anar a buscar el coll de Sant Joan, una de les entrades a la ciutat des del sud. Aquesta necròpolis del carrer Montcada, juntament amb dues inhumacions documentades recentment al carrer Sant Domènec (Ferrer, 2007) i que presenten la mateixa cronologia, han possibilitat el plantejament d'una nova hipòtesi sobre el traçat meridional de la muralla romana, que veuria la seva línia endarrerida en direcció al turó de la Suda, just al peu de la seva vessant meridional, partint des de la Canònica (plaça de l'Olivera) i resseguint els actuals carrers de Sant Felip Neri i Sant Domènec (Navarro, 2008).

Tot i això, la principal novetat que podem aportar fa referència a l'època andalusina, amb la localització del raval ubicat al sector meridional, barri extramurs que situem cronològicament entre el segle X i principis del segle XI. Tot i que les descripcions dels autors islàmics ja en parlaven, fins al moment no se'n tenia cap constància des del punt de vista arqueològic. S'ha de tenir en compte que les seves característiques urbanístiques són excepcionals, fet al qual s'ha de sumar el seu excel·lent estat de conservació. Es tracta d'un raval amb una estructura urbana molt ben definida formada per diversos carrers perpendiculars entre si, als quals s'adapten els espais destinats a usos domèstics (illes de cases) o bé artesans (zones d'emmagatzematge i de producció ceràmica), planificat en carrers ortogonals per evitar un creixement posterior desordenat. Dins d'aquest destaca el complex sistema de clavegueram, adaptat a l'orografia del terreny, que permet una ràpida evacuació de les aigües residuals. En resum, un barri habitat per gent humil, dedicat a activitats econòmiques artesanes.

Aquestes restes islàmiques del carrer Montcada, excepcionals per si soles, podrien mantenir una relació amb altres estructures localitzades en indrets molt propers, com per exemple les del pati de l'antic convent de Sant Joan de Jerusalem (Bea i Vilaseca, 2000), les de la plaça dels Dolors (Sardà, 2007) o les del carrer de la Mercè (Montañés, 2004). En aquest sentit, creiem que tots aquests punts, tant per la seva proximitat geogràfica com per les seves característiques estructurals, devien formar part d'aquest raval meridional, un barri extramurs de dimensions considerables que quasi podria arribar a duplicar l'extensió inicial de la medina. Aquest fet només es pot concebre en un moment de consolidació de la ciutat.

Tot i que alguns autors afirmen que a principis del segle XI es viu un moment de crisi en moltes ciutats de la Marca Superior que provoca una regressió i un despoblament dels seus ravals com a conseqüència del pas d'un poder central a diverses sobirania independentes (Corral Lafuente, 1987: 40), creiem que aquest no és el cas de Tortosa, ciutat que experimenta un fenomen totalment contrari, amb un desenvolupa-

ment equiparable al de la ciutat de Lleida, en aquest cas motivat per un sentiment d'autoafirmació de poder i d'independència enfront del control que exercia la taifa de Saragossa (Loriente, 1990: 46) o amb el ressorgiment d'algunes ciutats llewantines (Guichard, 1987: 110).

Des d'un punt de vista arqueològic, ens trobem, doncs, que les restes islàmiques localitzades al carrer Montcada situen la ciutat de Tortosa en la primera línia del coneixement de les ciutats andalusines de la Marca Superior. Amb tot, la manca d'estudis d'aquestes característiques en altres indrets fa molt difícil, de moment, poder extreure conclusions més generals, si bé pensem que a mesura que s'avançarà en l'anàlisi dels materials recuperats, es podrà tenir un coneixement molt més complet sobre l'evolució socioeconòmica d'aquest territori en aquest moment concret.

Amb la dominació cristiana, la zona del Rastre mantindrà la mateixa estructura urbana i perviurà sense gaires modificacions. Tot i que el carrer Montcada es convertirà en una zona residencial de famílies nobles, en alguns aspectes, sobretot pel que fa a la xarxa de clavegueram i a la salubritat, patirà un cert retrocés respecte a l'etapa precedent.

Per finalitzar, s'ha de remarcar com l'organització urbana del segle x, fossilitzada, es convertirà en la base de la trama urbanística posterior, l'empremta de la qual es conserva encara avui en dia a la ciutat.

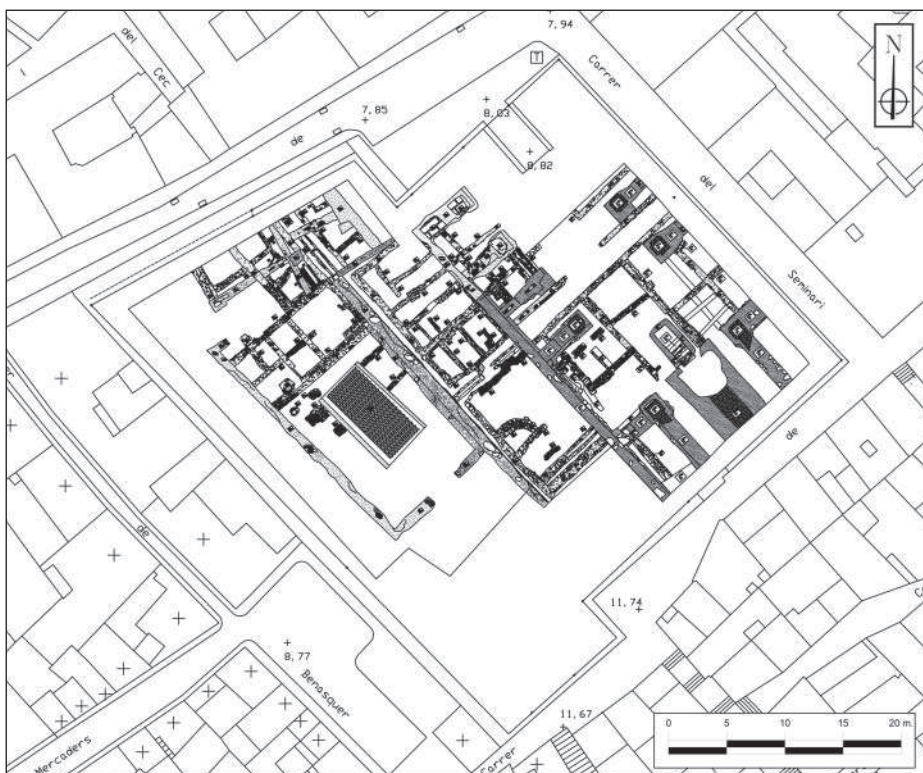

Figura 9. Planta general amb totes les estructures localitzades al solar del carrer Montcada de Tortosa (Baix Ebre)

BIBLIOGRAFIA

- ABRIL I GUANYABENS, J. (1931) *Un Capítol de la meva actuació a Tortosa*. 3a edició. Tortosa: Impremta de Heraldo.
- ALMERICH, P. (1998) *Les cases de religiosos a Tortosa*. Tortosa: Cooperativa Gràfica Dertosenca.
- ARBELOA, Joan-Vianney M. (2000) "Dertosa a l'antiguitat tardana. Consideracions sobre els espais culturals". *Nous Col·loquis IV. Centre d'Estudis Francesc Martorell*. Tortosa, p. 45-72.
- ARBELOA, Joan-Vianney M. (2008) "Dertosa a l'antiguitat. Aspectes d'una estructura urbana incògnita". *Citerior 4*. Tarragona, p. 79-96.
- BAILA, M.A. (1999). *La ciutat de Tortosa. Evolució del seu espai urbà*. Vinaròs: Antinea.
- BALANÀ I ABADIA, P. (1997) *L'Islam a Catalunya (segles VIII-XII)*. Barcelona: Rafael Dalmau editor. (Nissaga; 13)
- BARRASETAS, E. (1988) *Informe-memòria de la recerca-campanya d'excavacions arqueològiques a la Plaça d'Alfons XII (Tortosa)*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- BAYERRI, E. (1935) *Historia de Tortosa y su comarca*. Volum III. Tortosa.
- BAYERRI, E. (1948) *Historia de Tortosa y su comarca*. Volum V. Tortosa.
- BAYERRI, E. (1957) *Historia de Tortosa y su comarca*. Volum VII. Tortosa.
- BAYERRI, E. (1960) *Historia de Tortosa y su comarca*. Volum VIII. Tortosa.
- BEA, C.; VILASECA, A. (2000) "L'excavació arqueològica al Pati de l'Antic Convent de St. Joan de Jerusalem i de l'Orde de Malta, de Tortosa (Baix Ebre). Nota preliminar". *Nous Col·loquis IV*. Tortosa, p. 85-96.
- BRAMON, D. (2002) *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*. Barcelona: Eumo; Institut d'Estudis Catalans.
- CASANOVAS, M. A. (2002) *Breu història de la ceràmica catalana*. 1a edició. Amelia Romero (ed), Barcelona.
- CORRAL LAFUENTE, J.L. (1987) "El sistema urbano en la marca superior de Al-Andalus". *Turiaso, vol. VII*. Tarazona, p. 23-64.
- DESPUIG, C. (1981) *Los Col·loquis de la insigne Ciutat de Tortosa*. Edició a cura d'Eulàlia Duran. Barcelona: Universitat de Barcelona. Dept. de Filologia Catalana.
- FERRER, R. (2007) *Informe sobre la intervenció arqueològica preventiva efectuada al carrer Sant Domènec (Tortosa, Baix Ebre)*. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- GIL DE FEDERICH, A (1769). *Reflecciones sobre los Diálogos de Despuig*. Edició de 1985 a cura de Ramon Miravall. Tortosa: Cooperativa Gràfica Dertosenca.
- HERNÁNDEZ, F. X. (2003) *Història militar de Catalunya. La defensa de la terra*. Vol. III. Barcelona: Rafael Dalmau.
- IZQUIERDO, P. (1989) "Un tram de via augusta al Perelló i una proposta de dinamització". *Butlletí Arqueològic 10-11*. Tarragona, p. 169-191.
- LERMA J.V.; GHICHARD, P.; BAZZANA, A. [et al.] (1990) *La ceràmica islàmica en la ciutat de Valencia*. València: Ajuntament de València.
- LORIENTE, A. (1990) *L'horitzó andalusí de l'antic Portal de Magdalena*. Lleida. (Monografies d'Arqueologia Urbana; 2)
- MANZANO, E. (2006) *Conquistadores, emires y califas. Los omeyas y la formación de Al-Andalus*. Barcelona: Crítica.

- MARTÍNEZ, J. (1994) "Aproximació de la Tortosa islàmica: l'evidència arqueològica". *Butlletí Arqueològic 15*. Tarragona, p. 331-337.
- MARTÍNEZ, J. (1997) "La ciutat islàmica". *Catalunya Romànica. Tortosa i les Terres de l'Ebre. Volum XXVI*. Barcelona, p. 111-114.
- MARTÍNEZ, J. (2000) "La necròpolis andalusina de la plaça Ramon Cabrera (Tortosa)". *Nous Col·loquis IV*. Tortosa, p. 73-84.
- MASSIP, J. (1987) *Un quart de segle del Museu i Arxiu Municipal de Tortosa*. Tortosa: Ajuntament de Tortosa.
- MENCHÓN, J. (2005) "El Castillo de la Zuda de Tortosa: fortificaciones del Portal de la Bassa". *Separata Boletín de Arqueología Medieval núm. 12*. Asociación Española de Arqueología Medieval.
- MIRAVALL, R. (1984) "Intervenció arqueològica al sòl del Patronat de Tortosa". *Quaderns d'Història Tarraconense núm. IV*. Tarragona, p. 207-223.
- MIRAVALL, R. (1986) *Necròpolis, sepultures i inhumacions a Tortosa*. Tortosa: Cooperativa Gràfica Dertosense.
- MIRAVALL, R. (1999) *Madina Turtuxa. Introducció a la Tortosa Islàmica*. Tortosa: Cooperativa Gràfica Dertosense.
- MONTAÑÉS, M.C. (2004) *Memòria de la intervenció arqueològica duta a terme al carrer de la Mercè, 6 de Tortosa. 2002-2003. Tortosa-Baix Ebre*. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- NAVARRO, S. (2008) *Les necròpolis romanes de Dertosa (Tortosa, Baix Ebre). Estudi dels recintes funeraris i la seva interrelació amb la ciutat*. Treball de Màster Interuniversitari d'Arqueologia Clàssica. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili. [Inèdit]
- REMOLÀ, J.A. (2000) *Las ánforas tardo-antiguas en Tarraco (Hispania Tarraconensis). Siglos IV-VII dC*. Barcelona: Universitat de Barcelona. (Instrumenta; 7)
- RIC: ROMAN IMPERIAL COINAGE.
- SARDÀ, S. (2007) *Memòria de la intervenció arqueològica efectuada a la Plaça dels Dolors de Tortosa (Baix Ebre). 2005*. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- TED'A (1989) *Un abocador del segle v dC en el Fòrum Provincial de Tàrraco*. Tarragona. (Memòries d'Excavació; 2)
- TORRES, L. (1985) *Ciudades hispanomusulmanas*. Madrid: Instituto Hispano-Arabe de Cultura.
- VIDAL, J. (2007) *Les muralles medievals de Tortosa*. Tortosa: Cooperativa Gràfica Dertosense.
- VIRGILI, A. (1995) "Conquesta i feudalització de la regió de Tortosa. 1148-1200". *Recerca I*. Tortosa, p. 33-50.
- VIRGILI, A. (2001) *Ad detrimentum yspanie. La conquesta de turtusa i la formació de la societat feudal (1148-1200)*. Universitat Autònoma de Barcelona.
- AUTORS DIVERSOS (1997) *Ceràmica medieval catalana*. Diputació de Barcelona. (Quaderns Científics i Tècnics; 9)